

Over *Winter* van Ali Smith

door **Karina van Santen en Martine Vosmaer**

Vertalersgeluktournee 2019

Samen een boek vertalen, hoe doe je dat? Die vraag wordt ons heel vaak gesteld. Daarom willen hier een tipje van de sluier oplichten. Stel u bij het lezen voor dat wij elkaar voortdurend in de rede vallen.

Wij ontmoetten elkaar tijdens de studie vertaalkunde op het onvolprezen Instituut voor Vertaalkunde, dat na ons vertrek helaas is opgeheven (dat houdt niet noodzakelijkerwijs verband met elkaar). We bleken veel gemeen te hebben. Zo waren we allebei een stuk ouder dan de andere studenten, deelden we een voorkeur voor oude jenever en salsadansen en bleken we qua taalgebruik ook nog eens goed met elkaar te kunnen samenwerken.

In 1985 belden we heel dapper uitgeverij de Bezige Bij om ons als vertaalsters aan te dienen (dat waren nog eens tijden!) en kregen we, na het maken van een proefvertaling, ons eerste boek te vertalen. *Gezelschap*, van Samuel Beckett! Achteraf denken we: hoe hebben we dat ooit gedurfd! Maandenlang hebben we aan dat hele dunne boekje gewerkt, en maar proeven en voelen:

- Maar ik proef hier iets in van.....!
- Dat kan toch helemaal niet, dan ben je de hele nuance kwijt!

We waren indertijd erg tevreden over het resultaat, maar als we het nu over moesten doen, zou het vermoedelijk een heel andere vertaling worden.

Naast alle overeenkomsten zijn er natuurlijk ook verschillen tussen ons. En dat is de meerwaarde van samen vertalen. Je bent voortdurend met elkaar aan het sparren en wordt gedwongen uit te leggen waarom je iets op een bepaalde manier wilt vertalen. En de een weet soms dingen waar de ander nog nooit van heeft gehoord. Martine is beter ingevoerd in de klassieken, Karina weet meer van wat er op modern gebied gebeurt. Deze manier van werken bevalt ons zo goed dat we al 35 jaar bijna al onze boeken samen vertalen. We hebben zelfs een geuzennaam gekregen: Santemaer.

Als vast duo vertalen is heel iets anders dan de overhaaste hijg-hijg-hijg-vertalingen van hype-boeken (bijvoorbeeld over Trump) waarvoor 5 of 6 vertalers ieder een stuk van een boek vertalen en verder niet of nauwelijks de kans krijgen met elkaar te overleggen. Wij skype de hele dag, en gaan aan het eind, als de vertaling bijna af is, dagenlang bij elkaar zitten om samen de laatste problemen te bespreken.

Wanneer we aan een nieuw boek beginnen, verdelen we het eerst om en om in stukken, per hoofdstuk, of, als dat niet werkt, iets van 30 pagina's. En daarna bewerken we elkaars stukken alsof het ons eigen werk is. Oplossingen waar je zelf heel tevreden over was, worden door de ander zonder scrupules overboord gegooid. En pas na heel veel jaren samenwerken, voelt dat niet meer alsof je hart uitgerukt wordt. Tijdens de studie leerden we al: *Kill your darlings*. Blijf niet hangen aan je eigen oplossing maar sta open voor nieuwe ideeën. Soms wordt zo'n vermoord schatje trouwens weer aan boord gehesen in de volgende versie omdat je eerste gedachte uiteindelijk toch de beste oplossing bleek. Overigens zetten we wel veel opmerkingen in de kantlijn om aan te geven waarom we iets op een bepaalde manier hebben vertaald, of waar we een oplossing hebben gevonden. En in de boeken van Ali Smith, die heel veel over kunst vertelt, ook afbeeldingen, zodat de ander niet opnieuw alles hoeft op te zoeken. En zo gaan de stukken tekst net zolang tussen ons heen en weer tot we er allebei tevreden over zijn.

Vooraf voor complexe, gelaagde boeken als de seizoenenserie van Ali Smith is het heerlijk om met elkaar te kunnen overleggen. Waar de een vastloopt, ziet de ander soms opeens het licht.

Winter, van de Schotse schrijfster Ali Smith, is het tweede deel van een seizoenenreeks die is begonnen met *Herfst*. Ali Smith wilde een reeks boeken schrijven die bijna samenvielen met de actualiteit en terwijl ze *Herfst* aan het schrijven was, stemden de Britten voor uittreden uit de EU. *Herfst* is ook wel de eerste Brexitroman genoemd. Inmiddels is na *Winter* ook *Lente* verschenen.

Winter begint met: God was dood, dat om te beginnen. En dan volgt twee bladzijden lang een indrukwekkende opsomming van dingen die allemaal dood zijn, of juist niet: ridderlijkheid, poëzie, proza, schilderkunst, allemaal dood. Liefde was dood, klassieke muziek was dood, computer, tv en radio? Dood. Maar rassenongelijkheid: niet dood, haat: niet dood.

Intussen is het bijna Kerstmis. Arthur is op weg naar Cornwall om kerst te vieren met zijn moeder Sofia. Het was de bedoeling dat hij met zijn vriendin Charlotte zou komen, maar Charlotte heeft het net uitgemaakt na een knallende ruzie. Omdat zijn moeder Charlotte toch nog nooit heeft gezien, vraagt hij in een opwelling een dakloos meisje dat hij op straat heeft ontmoet, Lux, of zij tegen betaling tijdens de kerstdagen Charlotte wil spelen. Dat wil ze wel. Ze heeft het geld hard nodig. Als ze in Cornwall aankomen blijkt zijn moeder er slecht aan toe. Er is geen eten in huis en ze zit als een mummie aan de keukentafel. Op aandringen van Charlotte/Lux belt hij Sofia's zus Iris, al hebben Sofia en Iris elkaar al dertig jaar niet meer gesproken of gezien. Midden in de nacht arriveert Iris, met heel veel eten en een heel klein boompje; de Kerst kan beginnen.

Maar zo eenvoudig lineair verloopt een vertelling nooit bij Ali Smith. Ze stuitert als een bal heen en weer door de decennia en raakt daarbij allerlei verschillende onderwerpen.

Liefde: Sofia's grote liefde die ze te gevaarlijk, te bedreigend vond en heeft laten lopen;

Politiek activisme: Iris is haar hele leven tegen alle onrecht op de barricades geklommen;

Kunst: In elk deel van de seizoenen staat een andere kunstenaar centraal: Pauline Boty in *Herfst*, in *Winter* Barbara Hepworth en in *Lente* Tacita Dean. Na het lezen van haar boeken en het googelen van alle genoemde werken wil je alles van deze kunstenaressen zien, zo inspirerend schrijft Ali Smith erover.

V.l.n.r. werk van Pauline Boty, Barbara Hepworth en Tacita Dean.

Wat ook een belangrijke rol speelt in de ‘Seizoenen’ is de buitenstaander/buitenlander die de anderen ontregelt, die een andere kijk op het leven geeft. In *Winter* is Lux een soort rustpunt tijdens deze vreemde kerstdagen, iemand die onbevangen vragen kan stellen, de enige die met niemand ruzie heeft en die ook in staat is mensen met elkaar te verzoenen.

Ondanks de zware onderwerpen die in haar boeken aan bod komen (vluchtelingen, vreemdelingenhaat, de verdeeldheid van het land na het referendum) wordt Ali Smith nooit belerend of dogmatisch. Haar stijl is juist lichtvoetig, speels, vol humor en poëzie. En daarom is het zo’n feest om haar te vertalen. Hoewel... makkelijk is het beslist niet.

Wat ons bij haar boeken de meeste hoofdbreken bezorgde, was de stijl. Toen we met *Herfst*, het eerste boek in deze serie, bezig waren, moesten we enorm zoeken naar de juiste toon, tot we Ali Smith een keer tijdens een bijeenkomst in de Amstelkerk uit eigen werk hoorden voorlezen. Toen wisten we opeens hoe het moest. Snel, staccato, onnadrukkelijk en zangerig. En dat hebben we geprobeerd over te brengen.

Een ander probleem zijn de woordspelingen. Ali Smith speelt met taal, met woorden. Als vertaler wil je natuurlijk zo dicht mogelijk bij de betekenis blijven, maar soms moet je verder afdwalen om een woordspeling te kunnen maken. Zoals hier:

Arthur zet in zijn blog, *Art in Nature*, allerlei natuurbeschrijvingen zonder ooit een voet buiten de deur te zetten. Zijn geld verdient hij met het zoeken en aangeven van mensen die geen auteursrechten betalen voor het online zetten van filmpjes. Tijdens hun laatste ruzie schreeuwt Charlotte tegen hem:

‘Jij, een natuurschrijver? Laat me niet lachen. Je kunt niet zomaar dingen verzinnen over een wandeling door een veld of langs een kanaal en dat online zetten en jezelf vervolgens een natuurschrijver noemen. En dan zegt ze: *In any case, you’re nothing but a grass*. A *grass* betekent in deze context een verklikker. En dan gaat ze verder dat hij nooit verder zal komen dan *grassing on people*, mensen verlinken, en daarna verwijt ze hem dat hij nooit meer zal worden dan ‘*the scrappy patch of dishonorable grass you are*’ dus zoiets als het mottige lapje eerloos gras dat je bent. Daar zit je dan als vertaler. Hoe kom je van *grass* als verklikker naar een gazonnetje? Het moest natuur blijven en het moest groen blijven. En toen was daar gelukkig de grasmaaier.

‘Je bent hoe dan ook niets meer dan een grasmaaier. Dichter bij de natuur zul je nooit komen, mensen het gras voor de voeten wegmaaien en daar geld mee verdienen. Denk niet dat je jezelf [...] kunt verkopen als iets anders dan de stumperige eerloze grasmaaier die je bent.’

En over symbiotische samenwerking gesproken: we weten niet eens meer wie die grasmaaier bedacht heeft.

Een ander voorbeeld: Een kind vraagt: *What is a carapace?* Wat is een pantser? En krijgt het flauwe antwoord: *a carapace is a caravan at a pace*, een caravan op hoge snelheid. Dus wij maar denken: wat is een pantser, wat is een pantser, wat is een pantser? Een pantser... is het vrouwtje van een panter. Soms hebben we achteraf onze twijfels over de oplossing die we hebben gevonden. Waarom hebben we de keuze gemaakt die we gemaakt hebben?

Een heel klein voorbeeld, dat toch behoorlijk veel tijd heeft gekost is dit:

Arthur laat Lux een oude reclamefoto voor Branston's relish zien. (een soort zoetzure saus die je onder andere op brood kunt smeren) De man op de foto houdt een pot vast en naast zijn hoofd staat de tekst: *I'm less a man who'll relish a challenge, more a man who'll challenge a relish*. Lux zegt: Ik snap 'm niet. U misschien ook niet op het eerste gezicht. Maar het betekent iets als: *ik ben niet zozeer een man die geniet van een uitdaging, maar meer een man die een genieting/relish uitdaagt*.

We moesten dus op zoek naar een reclameslogan die voor Nederlanders begrijpelijk is, voor het meisje onbegrijpelijk en waar iets in voorkomt dat gemaakt wordt door de (echt bestaande) firma Branston en dat je op brood kunt smeren.

Relish is bij ons niet bekend genoeg, dachten we, dus we moesten op zoek naar iets dat wel bekend was en dat ook moest kloppen met de uitleg die het meisje krijgt over wat je allemaal met relish kunt doen. Uiteindelijk kwamen we via mosterd, piccalilly, sandwichspread, augurken en in onze wanhoop ook jam, pindakaas, alles wat maar in een pot zit en op een boterham zou kunnen, uit op: *Ik weet wel waar Abraham de pickles haalt*.

(Mosterd kon helaas niet, want dat maken ze niet bij Branston.) Maar, denken we achteraf, waarom hebben we eigenlijk niet piccalilly gekozen? Dat is veel bekender.

Een enkele keer besluiten we, eigenlijk tegen ons principe in, om dingen onvertaald te laten. Arthur, of Art, is voor zijn blog voortdurend op internet dingen aan het opzoeken. Bijvoorbeeld ‘*Nature is....*’ Als hij dat intypt, vindt hij onmiddellijk verwijzingen naar ‘*Nature is dead, nature is divine*’ en zo. Als je in het Nederlands gaat zoeken op ‘de natuur is’, krijg je hele andere resultaten. (De natuur is wreed, De natuur is mooi maar je moet er wat bij te drinken hebben, De natuur is God). Daarom hebben we ervoor gekozen in dit geval het Engels te laten staan. Wat overigens heel goed uitkwam, want zijn blog heet ‘*Art in nature*’. Als je dat zou vertalen, krijg je ‘Art in de natuur’, waardoor het feit dat ‘art’ ook ‘kunst’ betekent, weg zou vallen. We hebben nog overwogen Art een andere naam te geven, maar dat is wel erg ingrijpend omdat hij een van de hoofdpersonen van het boek is.

Een naam die we overigens wel veranderd hebben is die van Sophia. Ze heet in het Engels Sophia met ph, en daar hebben we een f van gemaakt omdat er nogal gewoordspeeld wordt met haar naam. Haar zusje Iris noemt haar bijvoorbeeld Filo, als in Filo Sofia, filosofie (denkt Sofia tenminste). Maar, zegt Iris tijdens het kerstdiner venijnig: ik bedoelde filo-deeg. Dun en doorschijnend.

Dus, om ons betoog af te ronden, wat we soms wel doen, doen we andere keren weer niet. Vertalen blijft de kunst van passen en meten en ons motto is dan ook: heel consequent inconsequent.